

Jan Żebrowski

Socjologiczne aspekty zawodu i pozycji społecznej - droga do tożsamości wychowawców profesjonalnych

Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość 5, 24-43

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Jan Żebrowski*

Socjologiczne aspekty zawodu i pozycji społecznej – droga do tożsamości wychowawców profesjonalnych

Zawód i czynniki kształtujące jego strukturę

Termin „zawód” wiąże się z procesem powstawania i funkcjonowania systemu organizacji pracy w społeczeństwie. W zawodzie – jak stwierdza Adam Sarapata – „ogniskują się procesy społeczne, stąd też historia zawodów jest w pewnym stopniu historią społeczeństwa, natomiast kształtowanie zawodu i jego miejsca w społeczeństwie, jego praw i obowiązków jest modelowaniem społeczeństwa”¹. Problematyką tą interesują się nie tylko socjologowie, ale również ekonomiści, demografowie, prawnicy, psychologowie, nauczyciele, etnografowie i inni. Socjologia zawodów uprawiana jest obecnie w ramach socjologii pracy, socjologii przemysłu, socjologii wychowania, socjologii medycyny, socjologii wsi, socjologii morza, socjologii struktury społecznej.

Zainteresowanie zawodami wynika zarówno z potrzeb rozwoju teorii, jak i z działalności praktycznej. Badania poświęcone wyborowi profesji prowadzone są między innymi przez pedagogów i socjologów. Zagadnienia zawodu nie były do niedawna podejmowane na większą skalę, stąd ustalenie jednoznacznej aparatury pojęciowej nastroczało wielu trudności. Stefania Dzięcielska-Machnikowska² już w poprzednich okresach wyróżniła trzy nurty badawcze w ramach socjologii zawodowej: 1) poświęcony inteligencji polskiej, prowadzony pod kierunkiem Jana Szczepańskiego (prace opisujące kategorie zawodowe dziennikarzy, inżynierów, nauczycieli, literatów, plastyków, architektów, urbanistów); 2) związany z badaniami struktury społecznej, w którym na pierwszy plan wysunięto problem hierarchii zawodów i stanowisk (A. Sarapata, K. Słomczyński); zasadniczym

* Prof. dr hab. Jan Żebrowski, Gdańska Wyższa Szkoła Humanistyczna, ul. Biskupia 24 b, 80-875 Gdańsk.

¹ *Socjologia zawodów*. Red. A. Sarapata. Warszawa 1965, s. 5.

² S. Dzięcielska-Machnikowska, *Socjologia zawodów w Polsce*. „Studia Socjologiczne” 1980, nr 4.

kryterium oceny były korzyści materialne, stałość pracy, poważanie społeczne (prestż). W zakres tego kierunku badań wchodziły też prace związane z wyborem zawodu; 3) dotyczący zmian zachodzących na polskiej wsi – prace Bogusława Gałęskiego³ opisujące zawód rolnika.

Z kolei J. Szczepański⁴ wyodrębnił kilka podstawowych kierunków badań nad zawodem. Dotyczą one: a) struktury zawodowej siły roboczej, b) problematyki stratyfikacji społecznej i roli zróżnicowań zawodowych w wyznaczaniu społecznej pozycji wyższości i niższości, c) systemów czynności składających się na zawód i zmian tych czynności, d) struktur życiowych zawodów, e) powstawania i zanikania zawodów jako systemów czynności (kategorii zawodowych), f) zmian w samych kategoriach zawodowych i ich składzie społecznym oraz skutków, jakie te zmiany wywołują w samym wykonywaniu zawodu i jego funkcjach społecznych, g) wyboru zawodu, poradnictwa zawodowego, stosunku do zawodu i pracy zawodowej, kształtowania się opinii pracowników o własnych zawodach i postawach wobec niego.

Badań nad zawodem wychowawcy nie można podjąć bez odwołania się do ustaleń socjologii. Terminu „zawód” używa się w różnych wariantach znaczeniowych. Wieloznaczność pojęciowa zawodu, przypisywanie mu różnych treści czynnościowych lub społecznych powodować musi niejasności semantyczne. Nieodzwonne jest zatem dokonanie – już w fazie początkowej opracowania – krótkiej weryfikacji pojęciowej tego terminu.

W najogólniejszym znaczeniu zawód utożsamia się z względnie stale wykonywanym zespołem czynności skierowanych na wytworzenie określonych przedmiotów i usług w celu zaspokojenia potrzeb⁵. W słownictwie potocznym oznacza często czynności wykonywane przez człowieka w celach zarobkowych. O pracy zawodowej mówimy przede wszystkim wówczas, gdy istnieje popyt na rezultaty tej pracy. Ten wieloznaczny termin najczęściej używany jest na oznaczenie określonego, wyodrębnionego w ramach społecznego podziału pracy zespołu czynności, które dana jednostka wykonuje stale lub względnie stale, z których wykonania czerpie środki utrzymania. Czynności te wymagają odpowiednich kwalifikacji.

Według Tadeusza W. Nowackiego „zawód to wykonywanie zespołów czynności społecznie użytecznych, wyodrębnionych na skutek podziału pracy, wymagających od pracownika odpowiedniej wiedzy i umiejętności, a także cech psychofizycznych warunkujących wykonanie zadań zawodowych, powtarzanych systematycznie i będących źródłem utrzymania dla pracownika i jego rodziny”⁶.

³ B. Gałęski, *Zawód jako kategoria socjologiczna*. „Studia Socjologiczne” 1963, nr 3.

⁴ J. Szczepański, *Czynniki kształtujące zawód i strukturę zawodową*. [W:] *Socjologia zawodów*, dz. cyt., s. 11–13.

⁵ E. Hughes, *Men and Their Work*. Glencoe 1990, s. 34.

⁶ T. Nowacki, *Leksykon pedagogiki pracy*. Radom 2007, s. 287.

Wiadomo, że zawód jest podstawą prestiżu i pozycji społecznej pracownika. Jego wykonywanie umożliwia zrzeczenie się przedstawicieli, a także pielęgnowanie tradycji zawodu, ujawnianie określonych postaw i ocen społecznych. Dodajmy, że chodzi tu o wykonywanie zawodu przez jednostkę stale lub dorywczo stanowiącego dla niej źródło utrzymania i określającego pozycję społeczną. We współczesnych społeczeństwach zawód jest głównym wyznacznikiem podstawowych cech położenia społecznego jednostek (w wymiarze materialnym, władzy, prestiżu), kształtuje ich osobowość, system wartości, zachowania i styl życia. Henryk Domański słusznie podkreśla, iż zawód jest „najlepszą sumaryczną charakterystyką usytuowania jednostek w strukturze społecznej i podstawowym narzędziem opisu tej struktury; kategorie społeczno-zawodowe, tzn. wielkie grupy złożone z ludzi wykonujących podobne zawody (kadra menedżerska, inteligencja, pracownicy umysłowi niższego szczebla, prywatni przedsiębiorcy, robotnicy wykwalifikowani, niewykwalifikowani i rolnicy), są traktowane jako odzwierciedlenie podstawowych segmentów struktury klasowo-warstwowej [...]”⁷. Z badań empirycznych przeprowadzonych w wielu krajach wynika, że role zawodowe są „najsilniejszym wyznacznikiem pozycji społecznej jednostek, kształtują ich elastyczność intelektualną i orientacje życiowe” – podkreśla H. Domański.

Określenie pojęcia zawodu znajdowało się również w Instrukcji przewodniczącego Komitetu Pracy i Płacy z dnia 31 X 1961 roku, w której definiowano zawód następująco: „Pod zawodem lub specjalnością rozumie się oparte na posiadanych kwalifikacjach (wiadomościach i umiejętnościach) wykonywanie zespołu czynności (robót) społecznie użytecznych w celach zarobkowych, wynikających z podziału pracy”. Ta definicja ma pewne wspólne elementy z definicjami poprzednio przedstawionymi i może stanowić punkt wyjścia dalszych analiz. W wydawnictwie *Nomenklatura zawodów – specjalności* (wydanym również przez Komitet Pracy i Płacy) wyróżnia się zawód – wyuczony w znaczeniu zespołu wiadomości i umiejętności nabytych w toku przygotowania zawodowego – i zawód wykonywany – w znaczeniu czynności, które stanowią główne źródło utrzymania danej jednostki i ewentualnie jej rodziny.

W literaturze zachodniej akcentuje się rynkową wartość danej działalności, trwały charakter zawodu oraz fakt determinowania przez zawód pozycji społecznej człowieka. Aby mógł on wykonywać dane czynności trwale i systematycznie, musi funkcjonować odpowiedni system szkół czy uczelni, które przygotowują go do pracy zawodowej. Droga ta powinna się zakończyć aktem prawnym, uznanym społecznie, będącym formalnym świadectwem sankcjonującym zawód.

Obecnie jest opracowana klasyfikacja zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy. Obejmuje ona spis profesji (i specjalności) usystematyzowany według nazewnictwa i kodu cyfrowego. Klasyfikacja ta jest stosowana w zakresie:

⁷ H. Domański, *Klasy społeczne, grupy zawodowe, organizacje gospodarcze: struktura społeczna w krajach rozwiniętego kapitalizmu*. Warszawa 1991, s. 34; tegoż hasło „zawód” w *Wielkiej encyklopedii PWN*. Warszawa 2005, t. 30, s. 295.

pośrednictwa pracy i pośrednictwa zawodowego, szkolenia osób poszukujących pracy oraz dokształcania pracowników, dotyczy także gromadzenia danych do określenia polityki zatrudnienia, szkolenia zawodowego, prowadzenia badań, analiz i prognoz dotyczących rynku pracy⁸.

Społeczne przesłanki i kryteria wyodrębniania zawodu i specjalności

Nie wdając się w głębsze rozważania typologiczno-metodologiczne, za najbardziej analitycznie użyteczne przyjmę kryteria wyodrębniania i określania zawodu sformułowane przez J. Szczepańskiego. Według niego w definicji zawodu zawarte są następujące elementy⁹:

- a) „system czynności wewnętrznie spójny, oparty na określonej wiedzy i umiejętnościach, skierowany na wytworzenie pewnego przedmiotu czy usług zaspokajających szeroko pojęte potrzeby [...]”,
- b) Czynności czy prace wykonywane przez pracownika systematycznie lub trwale [...],
- c) Wykonywanie tych czynności jest podstawą ekonomicznego bytu pracownika, utrzymania dla niego, ewentualnie dla jego rodziny [...],
- d) Wreszcie czynności te i związane z nimi konsekwencje społeczne są podstawą prestiżu i pozycji społecznej pracownika [...]”.

Niekiedy podkreśla się, zwłaszcza w ekonomii i polityce społecznej, że czynności składające się na zawód powinny być społecznie użyteczne. Każdy zawód określa w istotny sposób w aspektach politycznym, ekonomicznym i społecznym miejsce i rolę człowieka w społecznym procesie reprodukcji. Charakteryzuje się zmiennością i rozwija się zgodnie z postępowaniem naukowo-technicznym i społecznym, jest więc uwarunkowany historycznie.

Z badań przeprowadzonych przez Włodzimierza Wesołowskiego i Adama Sarapatę nad hierarchią zawodów wynika, że głównymi kryteriami wyróżniającymi zawód są korzyści materialne, stałość pracy i poważanie społeczne, Bogusław Gałęski zaś na plan pierwszy wysunął następujące elementy: trwale wykonywanie czynności, wykształcenie, kwalifikacje, wiedza, wykonywanie czynności na rzecz innych osób.

Prestiż jest dla ludzi dobrem cenionym i pożądanym, a nie można go uzyskać inaczej niż w relacjach społecznych. Wcześniejsze badania Ireny Reszke wskazują najczęściej wymieniane przez respondentów kryteria poważania. Są to: użyteczność społeczna zawodu, niezbędność i ważność jego funkcji, uciążliwość pracy,

⁸ Aktualna klasyfikacja określona Rozporządzeniem Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 10 grudnia 2002 r. została opracowana na podstawie Międzynarodowej Typowej Klasyfikacji Zawodów ISCO-88 przyjętej na XIV Międzynarodowej Konferencji Statystyków Pracy w Genewie w 1987 roku oraz jej nowej edycji z 1994 roku, tzw. ISCO-88 (COM), dostosowanej do potrzeb Unii Europejskiej – przytaczam za T. Nowackim, *dz. cyt.*, s. 96.

⁹ J. Szczepański, *dz. cyt.*, s. 16.

odpowiedzialność i ryzyko zawodowe, ofiarność i poświęcenie, „praca niedoświadczona” (nisko płatna) oraz wykształcenie, fachowe umiejętności i osobiste kwalifikacje (powołanie, wysoka etyka itp.). Kryteria poważania zawodów – zdaniem autorki – różnią się od kryteriów oceny pozycji społecznych, chociaż nie są zupełnie odmienne. Poważanie nie jest proporcjonalne do oceny pozycji społecznej zawodu. Polski paradoks polega na tym – co potwierdziły kolejne badania prowadzone wówczas przez Centrum Opinii Społecznej – że najgorzej opłacane są u nas te zawody, które cieszą się największym szacunkiem i prestiżem społecznym (np. zawód nauczyciela, lekarza).

Według A. Sarapaty zawód wyznacza miejsce w społeczeństwie, stanowi podstawowy element podziału pracy, daje prawo do uznawanej społecznie aktywności, w systemie społecznym jest zasadniczym elementem wymiany usług i świadczeń, praw i obowiązków¹⁰. Zawód kształtuje osobowość jednostki, wyznacza jej miejsce w społecznym podziale pracy, określa przyjmowane systemy wartości, wpływa na aspiracje i ambicje życiowe. Zdaniem A. Sarapaty zawód może też być rozpatrywany jako wyznacznik pozycji w hierarchiach społecznych. Hierarchie te są wynikiem obiektywnego zróżnicowania i procesu wartościowania. W procesie wartościowania – na podstawie różnych kryteriów, licznych hierarchii – powstają drabiny społeczne, na przykład: na podstawie hierarchii korzyści materialnych, stałości pracy, użyteczności zawodu i jego atrakcyjności, wykształcenia i poważania. Zawodowy podział pracy oddziałuje na kształt struktury społecznej w postaci systemu spójnych czynności¹¹.

W ramach poszczególnych zawodów wyróżnia się specjalności, czyli węższe zakresy czynności, wymagające swoistych kwalifikacji. Według J. Szczepańskiego podstawą rozróżniania zawodu i specjalności może być zakres wykonywanych czynności lub efekt tych czynności. Często trudno jest oddzielić zawód od funkcjonujących w jego ramach specjalności zawodowych. W rezultacie zawód bywa mieszany ze specjalnością. Te same zakresy czynności jedni nazywają specjalnością w danym zawodzie, natomiast drudzy określają jako autonomiczny zawód.

Zawód jest pojęciem szerszym od specjalności. Wyróżnia się czynności podstawowe danego zawodu i czynności wymagające kwalifikacji dodatkowych do wykonywania specjalności. W wielu krajach wyróżnia się (oprócz zawodu) specjalność, zajęcie, stanowisko i zakres działalności, które dopiero razem określają miejsce pracownika w społecznym podziale pracy. Biorąc pod uwagę rodzaj działalności, stopień kwalifikacji, stanowisko w zespole pracy i stosunek do własności, wyróżniamy tak zwane grupy społeczno-zawodowe, których ogół tworzy strukturę społeczną. Szybki postęp nauki i techniki, wprowadzanie nowych technologii, zmiany w organizacji pracy i tym podobne wywołują zjawisko wieloz-

¹⁰ *Socjologia zawodów, dz. cyt.*, s. 144.

¹¹ Por. H. Domański, *Rola klasyfikacji zawodowych w analizie struktury społecznej*. Wrocław 1985, s. 30–33; T. Nowacki, *Zawodoznawstwo*. Radom 1999; A. Bańka, *Zawodoznawstwo, doradztwo zawodowe, pośrednictwo pracy*. Poznań 1995.

wodowości, to jest umiejętności wykonywania przez jednostkę kilku zawodów (zwłaszcza w zawodach technicznych), oraz zmienności zawodów, wyrażającej się w zmianie dotychczasowych kwalifikacji przez przyuczenie się do nowej profesji. Powstawanie i zanikanie zawodów (specjalności) wiąże się ponadto ze zmianami organizacji pracy oraz zmianami stylu życia i organizacji społecznej. Na gruncie wykonywania zawodu tworzą się kategorie zawodowe, czyli zbiorowości ludzi wykonujących tę samą profesję.

Zawody obowiązujące w danym kraju są ujęte w urzędowe spisy, zwane w Polsce nomenklaturą (ostatnio Klasyfikacją zawodów i specjalności). Spotykamy się z takimi określeniami zawodu, jak: zawód masowy, szerokoprofilowy, unikatowy, wykonywany, wyuczony. Grupy społeczno-zawodowe to podstawa tworzenia wyspecjalizowanych organizacji i swoistych instytucji, których najważniejszym przykładem są związki zawodowe. Obecnie szczególną wagę przykładana się do zagadnienia postaw pracownika, jego stosunku do wykonywanego zawodu, zaangażowania i satysfakcji, jaką może z niego czerpać, a także do badania dyspozycji jednostki ze względu na przydatność do określonych zawodów (selekcja zawodowa, poradnictwo psychologiczno-pedagogiczne)¹². Istotny jest też problem związku pracy z systemem wartości, działań i stosunków społecznych człowieka oraz z jego położeniem materialnym, pozycją społeczną, kulturą i stylem życia. Zagadnienia zadowolenia z pracy i życia, identyfikacji zawodowej stanowią sens życia wielu ludzi – stwierdza Danuta Dobrowolska¹³. Zadowolenie z pracy to jedna z głównych wartości, o które należy się troszczyć, i jedna z podstawowych przesłanek (warunków) rozwoju gospodarczego i społecznego. A. Sarapata słusznie podkreśla, że w naszym społeczeństwie jest sporo ludzi, którzy na zadowolenie z pracy patrzą w sposób tradycyjny, fatalistyczny, ahumanistyczny i manipulacyjny, którzy nie uświadamiają sobie ogromnego znaczenia zadowolenia z pracy dla zdrowia psychicznego i rozwoju jednostki, a także dla rozwoju kraju¹⁴. Zakłada się bowiem, że między rozwojem społeczeństwa i wykształceniem ludzi twórczych a sukcesami zawodowymi istnieje wzajemna zależność.

W nowoczesnym społeczeństwie – społeczeństwie o wysoko rozwiniętej industrializacji i urbanizacji, skomplikowanym podziale pracy i rozbudowanej profesjonalizacji, wreszcie o złożonej organizacji życia społecznego – wzrosła rola wyższego wykształcenia. Wzrosła też rola orientacji szkolnej i zawodowej. Rozważania dotyczące tej problematyki są zawsze wyrazem określonej filozofii wychowania. Ta z kolei jest świadectwem dokonanych wyborów zasadniczych

¹² A. Kargulowa, *O teorii i praktyce poradnictwa. Podręcznik akademicki*. Warszawa 2004; teź *Poradnictwo – doradca – poradnictwo zawodowe*. [W:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*. Red. T. Pilcha. Warszawa 2005, t. IV, s. 690–724; B. Wojtasik, *Warsztat doradcy zawodu. Aspekty pedagogiczno-psychologiczne*. Warszawa 1997; S. Gladding, *Poradnictwo zawodowe – zajęcia wszechstronne*. Departament Poradnictwa Zawodowego i Szkolenia Bezrobotnych Urzędu Pracy. Warszawa 1994.

¹³ D. Dobrowolska, *Praca w życiu człowieka*. Warszawa 1980, s. 45; J. L. Holland, *Przewodnik do planowania wykształcenia i kariery zawodowej*. Warszawa 1994.

¹⁴ *Socjologia zawodów, dz. cyt.*, s. 44.

w sprawie sensu sytuacji, w której znajduje się człowiek w świecie, i wartości, jakie reprezentuje – podkreśla francuski psycholog Jean Dréville¹⁵. System orientacji i selekcji zawodowej powinien obejmować także ludzi dojrzałych, aby umożliwić korektę niewłaściwych decyzji. Istnieje szansa na sukces zawodowy, jeżeli właściwości wybranej pracy odpowiadają poziomowi uzdolnień i umiejętności oraz zgodne są z typem posiadanych zainteresowań. Ważna jest tu wiedza o zawodach (zawodoznawstwo), która obejmuje – według T. Nowackiego – „historię podziału pracy, współczesny podział pracy, opis zawodów i charakterystyki zawodowe, analizę czynności zawodowych, warunków pracy i zadań pracowniczych [...], prowadzi do ustalenia ogólnokrajowej klasyfikacji zawodów i budowania klasyfikacji zawodów szkolnych”¹⁶.

W wielu rozprawach naukowych z dziedziny zawodoznawstwa używa się coraz częściej takich terminów, jak: „aspiracje zawodowe”, „preferencje zawodowe”, „adaptacja zawodowa”, „przydatność zawodowa”, „pozycja społeczna” i innych, o których wspomniano wyżej. Nie wdając się głębiej w rozważania terminologiczne, należy zaznaczyć, że określenia te w swej zasadniczej treści są stosowane w różnych opracowaniach naukowych w jednakowym na ogół znaczeniu. Przytoczę najbardziej – moim zdaniem – trafne i przydatne w dalszych rozważaniach ustalenia wymienionych terminów.

Według Marii Trawińskiej¹⁷ „**aspiracje zawodowe**” to stan emocjonalny, któremu towarzyszy wyobrażenie jakiegoś osiągnięcia zaspokajającego rozmaite potrzeby. Przedmiotem aspiracji mogą być różne wartości: majątek, pozycja społeczna, a także zawód.

„**Preferencje zawodowe**” to emocjonalnie pozytywne nastawienie do pewnych zawodów, niezwyfikowane jeszcze na podstawie doświadczeń i wiedzy o pozycji materialnej i prestiżowej, jaką te zawody dają, oraz o możliwościach zdobycia wykształcenia, które do nich prowadzi – stwierdza Aldona Jawłowska¹⁸.

„**Adaptacja zawodowa**” rozumiana jest jako proces przystosowania do zawodu już wykonywanego. Chodzi tu o ustawiczne szukanie równowagi między siłą osobniczych potrzeb, aspiracji i dążeń o charakterze zawodowym lub osobniczym a mniejszą lub większą możliwością ich zaspokojenia lub zrealizowania w konkretnych warunkach środowiskowych. W zjawiskach przystosowania do pracy wyróżnia się kilka płaszczyzn powiązanych ze sobą:

- przystosowanie do wykonywania czynności zawodowych,
- przystosowanie do fizycznego środowiska pracy,
- przystosowanie do społecznego środowiska pracy.

¹⁵ J. Dréville, *L'orientation scolaire et professionnelle*. Paris 1966, s. 149; J. Żebrowski, *Społeczne uwarunkowania orientacji szkolnej i zawodowej we Francji*. „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego. Pedagogika” 1988, nr 18.

¹⁶ T. Nowacki, *Leksykon...*, dz. cyt., s. 286–287.

¹⁷ M. Trawińska, *Motywacje decyzji studiowania*. [W:] *Socjologia zawodów*, dz. cyt., s. 288.

¹⁸ *Wybór zawodu*. Red. A. Jawłowska. Wrocław 1987, s. 24.

W problematyce przystosowania do wykonywania czynności zawodowych najczęściej wyróżnia się¹⁹:

- a) proces zdobywania wiedzy i umiejętności zawodowych,
- b) konfrontację postaw zawodowych wyniesionych ze szkoły z postawami funkcjonującymi w miejscu pracy,
- c) zapoznanie się z realnymi zadaniami zawodowymi,
- d) zdobycie rutyny w pracy i rozszerzenie umiejętności zawodowych.

Z innego punktu widzenia powinno się spojrzeć na problem **przydatności zawodowej**. Psychologowie widzą ją jako zespół cech umożliwiających wykonywanie zawodu. Zalicza się tu kwalifikacje, które określają zdolności i możliwości wynikające z przygotowania zawodowego (zdolności umysłowe i psychofizyczne), motywacje dotyczące nie tylko wyboru zawodu, ale także stosunku do stawianych zadań. Według Kazimierzy Korabiowskiej²⁰ przydatność zawodowa to przygotowanie oceniane w świetle wykonywanych zadań na stanowisku pracy. Przygotowanie szkolne łącznie z doświadczeniami zdobywanymi w trakcie pracy zawodowej, cechami indywidualnymi człowieka, jego motywacją tworzą całość ustosunkowań określaną mianem przydatności. Krystyna Ferenz wyróżnia trzy płaszczyzny badań nad zawodem z punktu widzenia przydatności pracownika. Są to²¹: 1) wizja teoretyczna wzoru pracownika, kreślonego jako model idealny; 2) wizja pracownika funkcjonującego w rzeczywistości; 3) wizja przyszłej roli zawodowej pracownika. Tym płaszczyznom odpowiadają różne koncepcje teoretyczno-poznawcze, które nakreślają cele i kierunki poszukiwań.

Nie bez znaczenia jest także **pozycja społeczna** pracownika wykonującego określony zawód, do czego już nawiązywałem. Chodzi tu o miejsce w strukturze społecznej, pewną „przestrzeń” społeczną, wyznaczoną przez układ norm i wartości, której towarzyszą sformułowane oczekiwania. Ta „pozycja społeczna” tradycyjnie kojarzona jest z prawami i obowiązkami jednostek uczestniczących w życiu zbiorowym. Angielski socjolog David Lockwood wyróżnił trzy wymiary pozycji klasowej²²: 1) sytuację rynkową („wąsko rozumiana sytuacja ekonomiczna, czyli źródło i wielkość dochodów, stałość zatrudnienia i możliwość awansu”), 2) sytuację pracowniczą („całość relacji społecznych związanych z pracą i zależnych od pozycji jednostki w podziale pracy”), 3) sytuację statusową („pozycja jednostki w hierarchii prestiżu w społeczeństwie jako całości”). Piotr Sztompka zwraca uwagę na wielowymiarowość pozycji społecznej. Uważa on, iż kwintesencją socjologicznego ujęcia struktury (a więc i pozycji) społecznej jest jej charakte-

¹⁹ R. Kończyk, *Adaptacja społeczno-zawodowa młodych nauczycieli*. Warszawa 1977, s. 25.

²⁰ K. Korabiowska, *Procedura badania przydatności do zawodu absolwentów szkół zawodowych*. Wrocław 1974, s. 55.

²¹ K. Ferenz, *Podejście metodologiczne w badaniach przydatności zawodowej*. „Prace Pedagogiczne” 1989, t. LXVI, s. 34.

²² Przytaczam za: *Słownik socjologii i nauk społecznych*. Pod red. G. Marshalla. Oxford 1998. Red. nauk. pol. wyd. M. Tabin. Warszawa 2004, s. 250.

rystyka w czterech wzajemnie powiązanych wymiarach²³: a) normatywnym („jak być powinno”) – określają ją zinstytucjonalizowane powinności, b) świadomościowym – określa ją zespół przekonań, sądów, idei, nawyków myślowych dotyczących tego, „jak jest”, c) interakcyjnym – określają ją głównie kierunki i kanały działań oraz partnerzy interakcji, d) dotyczącym interesów – określa ją dostęp do pożądaných dóbr, a tym samym zakres szans życiowych; w perspektywie jednostkowej zróżnicowany dostęp do dóbr (w tym prestiżu, bogactwa, władzy itp.) określany bywa najczęściej jako status społeczny.

Zajmując się zawodem jako kategorią socjologiczną, warto jeszcze zwrócić uwagę i na inne aspekty omawianej problematyki. Chodzi tu mianowicie o aspekt kulturowy pracy i życia, a także o zagadnienia etyki zawodowej. Kultura zawodu wiąże się ze sposobem wykonywania pracy zgodnym z panującym układem wartości i norm. Jest ona zróżnicowana w zależności od rodzaju podziałów społecznych – ma odmienne cechy w poszczególnych kręgach kulturowych. Ważne są tu określone formy zachowania i wytwory dotyczące samej istoty pracy. Ze społecznego punktu widzenia kultura pracy wymaga właściwego uformowania całokształtu stosunków międzyludzkich w pracy; obejmuje wzory życia i wzorce osobowe, które ludzie chcą w pracy i dzięki niej realizować. Istotą pewnych zawodów jest kształtowanie postępowania innych ludzi. Dotyczy to na przykład zawodu pedagoga, animatora uczestnictwa w kulturze. O kulturze pracy jednostki świadczy dążność do podwyższania swoich kwalifikacji i dochodzenia do mistrzostwa w zawodzie. Od jednostek zaangażowanych zawodowo oczekuje się nie tylko fachowych kompetencji, lecz również odpowiedniej postawy etycznej. Zdaniem Danuty Dobrowolskiej etyka zawodowa to „oceny i normy moralne związane z pełnieniem określonej roli zawodowej (wykonywanej pewnej pracy zawodowej), które zostały w jakiś mniej lub więcej oficjalny sposób uznane za obowiązujące w danym środowisku zawodowym, np. przybrały postać kodeksu etycznego”²⁴. W przypadku niektórych zawodów obowiązuje etyka zawodowa, która w szczególnie precyzyjny sposób określa wymagania w stosunku do przedstawicieli zawodu. Do takich zawodów należą wychowawca, lekarz, dziennikarz. Etyka zawodowa ustala reguły, normy, drogowskazy, jakimi powinien kierować się między innymi pedagog w swojej działalności, w podejmowaniu decyzji, w wypełnianiu zadań i we współżyciu z ludźmi – zakładając, że chodzi mu o dobro i szczęście człowieka.

Wysoki poziom etyczny określonej grupy zawodowej przyczynia się do jej lepszego funkcjonowania, a także do podniesienia autorytetu wśród innych ludzi. Mamy wtedy do czynienia ze zjawiskiem honoru zawodowego czy godności za-

²³ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Kraków 2002, s. 116–121; tenże, *Pojęcie struktury społecznej. Próba uogólnienia*. „Studia Socjologiczne” 1989, nr 3. Por. też K. Górlach i J. Wasilewski, *Pozycja społeczna*. [W:] *Encyklopedia socjologii*. Komitet Redakcyjny pod przewodnictwem W. Kwaśniewicza. Warszawa 2000, t. III, s. 164–168.

²⁴ D. Dobrowolska, *dz. cyt.*, s. 182–184.

wodowej. Omawiane kwestie wchodzi w zakres **deontologii** (gr. *deon*, dop. *deontos* – ‘obowiązek’, *logos* – ‘nauka’), a więc tego działu etyki, którego przedmiotem jest zagadnienie obowiązków moralnych ludzi. Chodzi tu o deontologię odnoszącą się do potencjalnych zawodów, w tym także (a może i przede wszystkim) do zawodu nauczyciela. Zmierza do ustalenia norm i powinności moralnych pedagoga i ma związek z tworzeniem kodeksów etycznych. Źródło owych powinności stanowią wartości i wynikające z nich kompetencje nauczyciela-wychowawcy. Według J. Szczepańskiego „etyka zawodowa jest zespołem norm i dyrektyw, wynikających z tradycji zawodu, z ducha kultury zawodowej, z podstawowych wskazań etycznych przyjętych w danym społeczeństwie a zastosowanych do wykonywania danego zawodu”. Wynika stąd, iż etyka określonego zawodu (lekarzy, sędziów, dziennikarzy, nauczycieli-wychowawców) nie może być opracowana dowolnie, nie można jej „ustalić”, „uchwalić”, „zarządzić”²⁵. Normy etyczne kształtuje tradycja zawodu, obyczaj, dzieła wybitnych reprezentantów danej profesji. W naszej polskiej „Ustawie o Systemie Oświaty” z 1991 roku podkreśla się, iż „Nauczanie i wychowanie za podstawę przyjmuje uniwersalne zasady etyki. Kształcenie i wychowanie służy rozwijaniu u młodzieży poczucia odpowiedzialności, miłości ojczyzny oraz poszanowania dla polskiego dziedzictwa kulturowego, przy jednoczesnym otwarciu się na wartości kultur Europy i świata [...]”²⁶.

Droga do tożsamości zawodowej wychowawców profesjonalnych

Aby opis kategorii był wyczerpujący – według Ireny Reszke – powinien zawierać informacje dotyczące²⁷:

- 1) historii zawodu (elementy),
- 2) czynności zawodowych i warunków pracy,
- 3) pełnienia ról zawodowych, różniących w wydajności i jakości pracy przedstawicieli zawodu lub podkategorii zawodowych,
- 4) dróg dojścia do zawodu i zdobywania kwalifikacji zawodowych,
- 5) motywów i okoliczności wyboru zawodu,
- 6) specjalizacji w zawodzie: stanowisk i funkcji, rodzajów instytucji zatrudniających,
- 7) składu kategorii zawodowej pod względem płci, wieku, stanu cywilnego, poziomu wykształcenia, przynależności organizacyjnej, stażu pracy itp.,
- 8) sytuacji materialnej i warunków bytowych (zarobków, dochodów, stanu posiadania); zbieżności i rozbieżności czynników pozycji społecznej przedstawicieli zawodu,

²⁵ J. Szczepański, *Socjologiczne zagadnienia wyższego wykształcenia*. Warszawa 1963, s. 361. Por. także: S. Krawcewicz, *Rozważania nad etyką zawodu nauczycielskiego*. Warszawa 1987; A. Kamiński, *Studia i szkice pedagogiczne – Nauczycielskie normy etyczne*. Warszawa 1978, s. 80–81.

²⁶ Szerzej na ten temat w publikacji: J. Żebrowski, *Współczesny nauczyciel-wychowawca i jego świat wartości*. „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość” 2007, t. IV.

²⁷ I. Reszke, *O przydatności monografii zawodów*. „Studia Socjologiczne” 1971, nr 1.

- 9) osobliwości zawodu, takich jak: żargon zawodowy, styl życia przeważający wśród przedstawicieli zawodu, budżet czasu, uczestnictwo w życiu kulturalnym,
- 10) prestiżu zawodu (w porównaniu z innymi zawodami) i stereotypu zawodu,
- 11) zróżnicowania wewnątrz zawodowego, podkategorii wewnątrz zawodu i ich wzajemnych relacji, elity zawodu,
- 12) subkultury zawodu, typów zawodowych, stereotypu zawodu wśród jego przedstawicieli, charakterystycznych typów jego zachowań, zwyczajów związanych z pracą zawodową, postaw wobec zawodu, ideologii zawodu (w tym etyki zawodowej),
- 13) przebiegu karier w zawodzie, możliwości i uwarunkowań awansu w zawodzie,
- 14) stowarzyszeń zawodowych.

Powyższe propozycje nie we wszystkich badaniach nad zawodami były uwzględniane, stąd i ich użyteczność jest bardzo różna. Dotychczas powstało wiele prac socjologicznych (nie wszystkie zostały opublikowane) poświęconych między innymi lekarzom, inżynierom, nauczycielom, rolnikom, marynarzom, rybakom, stoczniovcóm, górnikom, hutnikom, włókniarzom, ekonomistom, pracownikom handlu, kolejarzom, fryzjerom i tak dalej. Gdy zachodzi potrzeba dokonania porównań monografii zawodów, są jednak duże trudności. Sporo jest kwestii związanych z opisem specyficznych cech poszczególnych profesji. Niekiedy badania nad zawodami wymagają analiz w ujęciu interdyscyplinarnym. Duża złożoność tej problematyki bierze się też stąd, że w wielu zawodach trudno jest określić zakres czynności czy zakres wiadomości i umiejętności niezbędnych do ich wykonywania. Są również zawody, które wprawdzie funkcjonują w społeczeństwie i ich istnienie jest przez nie uświadamiane, nie doczekały się jednak precyzyjnych określeń według podanych wyżej kryteriów. Do takich profesji należał zawód pedagoga-wychowawcy, który do niedawna nie był uwzględniony w nomenklaturze zawodów.

Określenia „pedagog”, „wychowawca” są wieloznaczne. Opinia powszechna najczęściej utożsamia pojęcie pedagoga z pojęciem nauczyciela, a całą grupę zawodową nauczycieli określa mianem pedagogów. Kategoria zawodowa określana mianem „nauczyciel” jest bliżej zdefiniowana niż kategoria zawodowa określana mianem „wychowawca”. Ta pierwsza ma dłuższą tradycję i już bardzo dawno doczekała się awansu w ujęciu zawodoznawczym. Wspólną cechą zawodu nauczycielskiego stanowi obowiązek nauczania i wychowywania uczniów. Wacław Wojtyński proponował do komponentów składających się na pojęcie zawodu nauczycielskiego zaliczyć²⁸:

1. Posiadanie przez nauczycieli statusu prawnego.
2. Istnienie organizacji zawodowych.
3. Wydawanie publikacji zawodowych w postaci periodyków i książek.

²⁸ W. Wojtyński, *O kształceniu nauczyciela w Polsce i na świecie*. Warszawa 1971, s. 284–285.

4. Wspólny kodeks etyczny.
5. Istnienie odrębnych szkół i zakładów przygotowujących do wykonywania czynności zawodowych nauczyciela.
6. Wysoki poziom wykształcenia.
7. Pozycja społeczna.
8. Aktywność intelektualna.
9. Dążenie do postępu pracy.
10. Umiłowanie pracy nauczycielskiej, przedkładanie jej nad osobiste korzyści.

Aby dany zawód uważać za ukształtowany, muszą być spełnione określone warunki. W zawodzie nauczyciela-wychowawcy wyodrębniły się zasadnicze czynności dydaktyczno-wychowawcze; ukształtowała się też osobna instytucja pracy nauczyciela w ramach funkcjonowania systemu oświaty – chodzi tu przede wszystkim o szkołę. Od nauczyciela wymaga się określonych kwalifikacji merytorycznych i metodycznych, których zdobycie zapewniają funkcjonujące uczelnie. Ich praca pedagogiczna jest zasadniczym źródłem utrzymania oraz podstawą społecznej akceptacji i prestiżu. Ponadto ta grupa czynnych pracowników zorganizowała się w osobną kategorię społeczno-zawodową. Istniejący ruch związkowy przejawia (choć w wciąż niewystarczająco) troskę o warunki pracy nauczycieli, rozwój ich kwalifikacji społeczno-zawodowych i poprawę sytuacji materialnej; stoi na straży interesów zawodowych tej kategorii pracowników, by nie doprowadzić do pogłębienia pauperyzacji stanu nauczycielskiego. Ukształtowanie się nowoczesnego zawodu nauczycielskiego – jak podkreśla Jan Woskowski – „nastąpiło w wyniku szerokiego procesu społecznego podziału pracy, prowadzącego do organizowania mas ludzkich według wyspecjalizowanych funkcji. Obok instytucji zaspokajających inne potrzeby społeczne, pojawiają się instytucje wychowawcze, kształtują się cechy nowoczesnej szkoły i zawodu nauczyciela, któremu przypada wychowanie i kształcenie przyszłych dobrych obywateli”²⁹.

Przeobrażenia społeczno-gospodarcze oraz potrzeby rozwijającego się szkolnictwa doprowadziły do zastąpienia powszechnie używanego niegdyś określenia „pedagog” (wychowawca) terminem „nauczyciel”. Znalazło to także odbicie w aktach prawnych dotyczących statusu zawodowego osób trudniących się działalnością pedagogiczną. Treść pojęcia wychowawcy ma wyższy stopień ogólności niż określenie „nauczyciel”.

W języku potocznym z pojęciem pedagoga łączy się niemal wszystkie czynności zmierzające do kształtowania czy zmieniania ludzkich zachowań. Kategoria zawodowa wychowawcy jest wewnętrznie zróżnicowana na specjalizacje. Pedagodzy-wychowawcy coraz częściej są zatrudniani poza szkolnictwem – w różnych dziedzinach praktyki wychowawczej, przede wszystkim w instytucjach opieki nad dziećmi i młodzieżą, placówkach wychowania pozaszkolnego, w różnego typu poradniach, edukacji dorosłych, zakładach pracy, zakładach i placówkach reso-

²⁹ J. Woskowski, *Socjologia wychowania*. Warszawa 1983, s. 133.

cializacji, organizacjach społecznych, pozarządowych i młodzieżowych, osiedlach mieszkaniowych (środowiskach zamieszkania), instytucjach upowszechniania kultury. Pedagodzy podejmują też pracę w szkołach i na uczelniach. Te i inne instytucje wymagają (zwłaszcza od pedagogów społecznych) poznania przestrzeni życia społecznego człowieka, aby móc być silnie zespolonym z ludźmi, z ich działalnością, problemami, tak by pełniej poznać środowisko. Pozwoli to na stosowanie szeroko pojętej profilaktyki społecznej i zabiegów kompensacyjnych. Na przykład: absolwent pedagogiki społecznej ma duże możliwości podjęcia pracy w placówkach oświatowych, opiekuńczo-wychowawczych, kulturalno-oświatowych i socjalnych. Również jako pedagog szkolny, w zakresie profilaktyki, w zakresie profilaktyki wychowawczej, pracy korekcyjno-wychowawczej, diagnostyki rodzinnej, w ośrodkach adopcji, poradniach zawodowych i psychologiczno-pedagogicznych, urzędach pośrednictwa pracy, ośrodkach i domach pomocy społecznej, ośrodkach wsparcia społecznego i zagrożeń rozwojowych, jako asystent i opiekun środowiskowy, w ośrodkach pomocy dziecku i rodzinie, ogniskach wychowawczych, pogotowiach opiekuńczych, rodzinnych domach dziecka, internatach, świetlicach (szkolnych, środowiskowych i terapeutycznych), sanatoriach dla dzieci i młodzieży, hospicjach, schroniskach dla bezdomnych, instytucjach upowszechniania kultury. Potrafi też diagnozować sytuacje wychowawcze i potrzeby ludzkie. Ta rozległa grupa ludzi pełni różne funkcje, różny jest również ich stopień przygotowania do zawodu. Jako absolwenci studiów pedagogicznych zostali wyposażeni w teoretyczną i praktyczną wiedzę w dziedzinie złożonych problemów wychowawczych i dydaktycznych; są specjalistami mogącymi się wykazać szczególnym typem przygotowania naukowego i odpowiednim wyposażeniem w wiedzę z zakresu nauk pedagogicznych oraz dyscyplin z tymi naukami współdziałających. Pedagodzy-wychowawcy mają rozwiązywać problemy i przezwyciężać trudności współczesnego wychowania. Bez pedagogów specjalistów wyniki wychowania będą nadal niezadowalające. Nauczyciel przedmiotu w szkole, mający nawet wysokie kwalifikacje specjalistyczne, nie sprosta potrzebom i wymaganiom wychowawczym.

Ważną rolę w kształceniu wysoko kwalifikowanych wychowanków spełniają studia na kierunkach pedagogicznych na uniwersytetach i w wyższych szkołach pedagogicznych. Studia te (uruchomione po raz pierwszy w 1926 roku na Uniwersytecie Warszawskim) należą do stosunkowo młodych i rozwijają się w atmosferze sporów. Pod ich adresem (a także stanu pedagogiki w Polsce) kierowane były (obecnie także) różnorodne, bardzo często krytyczne uwagi, w wyniku których wysuwano coraz to nowe, wynikające z potrzeb, propozycje zmian. Podczas dyskusji padają pytania dotyczące zawodu pedagoga-wychowawcy, formułowane też są propozycje wprowadzenia dalszych specjalizacji, które miałyby przygotować do pracy na ściśle określonych stanowiskach. Kilkudziesięcioletnia historia studiów pedagogicznych to czynnik utwierdzający profesjonalny charakter pracy pedagoga. Anna Przeclawska podkreśla, że zawód pedagoga, nienauczyciela, któ-

rego praca polega na wychowywaniu, zrodził się z akcji opiekuńczych, oświatowych podejmowanych przeważnie na zasadach charytatywnych, społecznikowskich³⁰. Potrzebne są jednak gruntowne studia empiryczne wykazujące swoistość charakteru kształcenia i praktyki zawodowej pedagogów-wychowawców. Dużą pomoc w określeniu zadań oraz funkcji społecznej pedagoga może stanowić wejście w zawodowe losy absolwentów tego młodego jeszcze kierunku studiów. Wychodzę bowiem z założenia, że klucza do pełnego zrozumienia procesów związanych z kształceniem pedagogów na uczelniach wyższych należy szukać w konfrontacji funkcji złożonej wyższego wykształcenia z rzeczywistością, dokonując analiz wyników pracy absolwentów. Jest to droga chyba najskuteczniejsza, by zapobiec powstającemu zjawisku, które zwykle nazywamy oderwaniem szkół wyższych od życia.

Od przygotowującego się do zawodu pedagoga wymaga się nie tylko merytorycznej wiedzy i umiejętności, ale także określonych predyspozycji psychicznych. Duże znaczenie mają tu zainteresowania ludźmi i ich problemami, chęć pomagania im i umiejętność nawiązywania kontaktów. Pedagog-wychowawca powinien odznaczać się humanistyczną postawą, wyrażającą się w miłości do ludzi, okazywaniu życzliwości, szacunku i gotowości służenia dzieciom, młodzieży i dorosłym. Podczas rekrutacji na studia pedagogiczne cechy te nie zawsze są brane pod uwagę.

Burzliwe przemiany zachodzące w ostatnim okresie w dziedzinie nauki, techniki i kultury wywierają duży wpływ na rozwój współczesnych społeczeństw, powodując między innymi wzrost roli wychowania, które z kolei warunkuje ów rozwój. Społeczeństwo, nie tylko zresztą polskie, zwraca szczególną uwagę na złożone zagadnienia uwarunkowań wychowania i licznych niepowodzeń w pracy pedagogicznej. We współczesnej organizacji życia społecznego funkcjonuje coraz więcej instytucji, których głównym zadaniem jest współdziałanie w wychowaniu społeczeństwa. Coraz silniejsze są powiązania między wychowaniem a rozwojem naukowym, ekonomicznym i społecznym. Problematyka wychowania i kształcenia obchodzi już nie tylko specjalistów: teoretyków wychowania, pracowników nauki, rzesze nauczycieli-wychowawców i działaczy oświatowych, animatorów kultury, lecz również ekonomistów, lekarzy, polityków, wojskowych czy funkcjonariuszy policji. Narastające problemy współczesnego świata zawierają w sobie konieczność rozstrzygnięć także pedagogicznych. Coraz powszechniej używa się takich pojęć, jak: pedagogika pracy, pedagogika społeczna, pedagogika czasu wolnego i rekreacji, pedagogika resocjalizacyjna, pedagogika penitencjarna, pedagogika animacji, pedagogika opiekuńcza, pedagogika socjalna, pedagogika specjalna, pedagogika wojskowa i tym podobne. Perspektywiczne plany wska-

³⁰ A. Przeclawska, *Pedagog – kim ma być, jak go kształcić?* „Kwartalnik Pedagogiczny” 1982, nr 1; por także: *Absolwent pedagogiki dziś. Perspektywa teorii i praktyki pedagogiki społecznej*. Red. E. Kozdrowicz, A. Przeclawska. Warszawa 2006; J. Żebrowski, *Zawód wychowawcy i kierunki jego specjalizacji*. Warszawa 1991.

zują, że z każdym rokiem podnoszą się i podnosić będą nadal wymagania dotyczące kwalifikacji pracowników na wszystkich stanowiskach pracy. Nasze społeczeństwo zmierza do tego, aby stawać się społeczeństwem wychowującym. Pod adresem pedagogiki zgłaszane są określone potrzeby społeczne. Cały dzisiejszy ruch nowatorski i reformatorski zmierza – nie bez przeszkód – do stopniowego przekształcenia tradycyjnej szkoły nauczającej w szkołę wychowującą, co wiąże się niewątpliwie z rosnącą rolą jej funkcji wychowawczej i opiekuńczej. Dążenia te znajdują odbicie chociażby w nazwach wielu przedmiotów nauczania, podkreślając służebną rolę wiedzy wobec wychowania. Nie ulega wątpliwości, że działalność wychowawczo-oświatowa, a więc i pedagogika, przekracza dziś ramy domu i szkoły, że poza rodzicami i nauczycielami istnieją również i inni wychowawcy – od sytuacji i działalności społeczno-zawodowej zaczynając, a na środkach masowego przekazu kończąc; działalność wychowawcza wrasta w całe życie ludzi, a społeczne życie ludzi ogarnia coraz ściślej ich wychowawcze potrzeby i zadania. Wszystko to prowadzi do przeświadczenia, iż wynikające stąd konsekwencje dotyczą wszelkich terenów wychowawczej działalności. Nasz obecny system wychowawczy ma wiele słabości i jest poddawany przez społeczeństwo ostrej krytyce. Ważne aktualnie zadanie to doprowadzenie do usunięcia źródeł tych słabości.

Ten stan rzeczy wskazuje na potrzebę nie tylko popularyzacji wiedzy pedagogicznej, ale także w ogóle szerzenia kultury pedagogicznej wśród tych wszystkich, którzy mają do czynienia z pracą wychowawczą. Wskazuje także na potrzebę przygotowania wysoko kwalifikowanej kadry wychowawców (pedagogów) – specjalistów w zakresie szeroko rozumianej pracy wychowawczej w szkołach, placówkach opiekuńczo-wychowawczych, zakładach resocjalizacyjnych oraz różnego rodzaju instytucjach wychowania pozaszkolnego i edukacji równoległej. Wiele bowiem elementów składa się na dobre wychowanie, jeden z nich jest jednak szczególnej wagi: dobre wychowanie – jak to już niejednokrotnie podkreślali pedeutologowie – może być dziełem tylko doskonałego wychowawcy. Wyłoniła się konieczność kształcenia pedagogów przygotowanych do różnych dziedzin pracy wychowawczej. Chodzi głównie o to, aby pedagog stał się organizatorem procesu wychowania realizowanego w różnych warunkach, sytuacjach, instytucjach. O przydatności zawodowej absolwentów akademickich studiów pedagogicznych świadczy fakt uzyskiwania przez nich stanowisk zawodowych z reguły zgodnych z kierunkiem studiów. Pedagodzy stanowią dość liczną grupę zawodową. W ostatnich latach ukończyło studia pedagogiczne bardzo dużo osób. Wiedza o kategorii zawodowej wychowawców nie jest pełna. Już moje poprzednie badania wykazały, że problem losów absolwentów pedagogiki i wyników ich pracy jest (w zestawieniu z innymi, podobnego typu badaniami) bardziej złożony wobec wielu niejasności i nieustalonych praktycznie kategorii zawodowych, do których przygotowują studia pedagogiczne.

Trudności wynikają także z małych możliwości uzyskania ścisłych danych dotyczących rynku pracy dla absolwentów pedagogiki. Poszczególne resorty

w sposób niezbyt jeszcze doskonały precyzują rodzaj stanowisk pracy dla pedagogów. Dzieje się tak między innymi dlatego, że zawód pedagoga-wychowawcy toruje sobie dopiero miejsce wśród innych zawodów. Obecnie wyłaniają się specjalizacje dotyczące różnych dziedzin pracy wychowawczej. Zauważa się dużą różnorodność kategorii zawodowych. Wskazuje to na kierunki, w jakich specjalizuje się pedagog-wychowawca. Zgodnie z panującymi tendencjami, nie tylko zresztą w Polsce, pojawiają się zupełnie nowe stanowiska pracy dla magistrów pedagogiki. Zakres obowiązków wychowawców nie zawsze jednak jest dostatecznie jasny i precyzyjnie określany. Właściwe ustalenie i organizowanie różnych koncepcji studiów oraz bardziej prawidłowe wyodrębnienie kierunków specjalizacji mogłyby mieć duże znaczenie także dla rozwoju nauk pedagogicznych. Stałe poszerzanie zakresu instytucji zatrudniających pedagogów świadczy o dynamice społecznej funkcji studiów pedagogicznych. Duża różnorodność stanowisk pracy dla absolwentów studiów pedagogicznych powoduje trudności interpretacji struktury i dynamiki zatrudnienia pedagogów. Jedni badacze uważają, że pedagodzy – absolwenci studiów pedagogicznych – wykonują wiele zawodów niezwiązanych z ich wykształceniem. Inni próbują czasami podważyć istnienie zawodu wychowawcy. Poglądów tych słusznie nie podziela między innymi Leszek Koźuchowski³¹, powołując się na uwzględnienie profesji pedagoga w nomenklaturze zawodów i wyniki własnych badań. Otóż zarówno w *Nomenklaturze zawodów – specjalności*, Komitet Pracy i Płacy z 1965 roku, jak i w *Nomenklaturze zawodów – specjalności* w późniejszych latach, w wielkiej grupie 8. pod sygnaturą 8-0 wymieniony jest zawód pedagoga – obok historyka, psychologa, socjologa i filozofa, a pod sygnaturą 8-02-01 podany jest zakres kwalifikacji pedagoga i wskazane są przykłady pracy. O tym, jakie są możliwości zatrudnienia absolwentów w ramach poszczególnych specjalizacji pedagogicznych, można się również dowiedzieć z informatorów dla kandydatów na studia w szkołach wyższych.

Dotychczasowe słownikowe ujęcia terminu „pedagog” nie wszystko jeszcze wyjaśniają. Są to określenia, w których nie precyzuje się bliżej kierunków specjalizacji pedagoga i nie uwzględnia dzisiejszych wymogów związanych z wykształceniem wychowawców. W języku potocznym nazwa „pedagog”, jak też nazwa „wychowawca”, mają następujące znaczenia: 1) każdy, kto wychowuje, 2) każdy nauczyciel, 3) nauczyciel pedagogiki, 4) pracownik naukowy zajmujący się badaniem procesów wychowawczych i rozwijający teorię pedagogiczną; 5) absolwent studiów wyższych w zakresie pedagogiki zajmujący się wychowaniem grup dziecięcych i młodzieżowych³².

Z pojęciem pedagoga-wychowawcy łączy się wszystkie czynności zmierzające do kształtowania czy zmieniania ludzkich zachowań. Pedagodzy są specjalistami w zakresie wychowania i legitymują się szczególnym typem przygotowania za-

³¹ L. Koźuchowski, *Koncepcja kształcenia pedagogów. Funkcje zawodowe a przygotowanie absolwentów uniwersyteckich studiów pedagogicznych*. Warszawa 1980, s. 97–98.

³² Por. J. Żebrowski, *Zawód wychowawcy...*, dz. cyt., s. 62–63.

wodowego i naukowego. Pedagog – w szerszym zawodowym ujęciu – to człowiek specjalnie przygotowany drogą studiów wyższych do kierowania procesami wychowawczymi i opiekuńczymi, mający wiedzę o wychowaniu i jego uwarunkowaniach oraz metodach i technikach jego realizacji. Na podstawie syntezy wiedzy o wychowaniu i znajomości metodologii nauk społecznych analizuje określone sytuacje wychowawcze, bada je, rozwiązuje, interpretuje i wyciąga wnioski pedagogiczne. Ważna jest też w jego pracy umiejętność diagnozowania pedagogicznego i opracowywania programów działalności wychowawczej w różnego typu instytucjach oświatowo-wychowawczych. Cele funkcji zawodowych tej kategorii pracowników różnicują się w zależności od ich miejsca pracy. Słusznie zauważa Julian Radziewicz, iż na przykład wychowawca klasy, jako pewna kategoria zawodowa nauczyciela, spełnia wszystkie wymieniane wymogi, gdyż można mówić o zawodzie nauczyciela-wychowawcy klasy, a nie o „zawodzie wychowawcy”, termin ten jest bowiem znacznie pojemniejszy, obejmuje również wychowawców nieprofesjonalnych. Dlatego – według autora – „jeśli w nazwie zawodu lub funkcji służbowej pojawia się wyraz »wychowawca«, to w połączeniu z uściślającym wyrażeniem przydawkowym typu: »wychowawca internatu«, »wychowawca domu dziecka«, »wychowawca przedszkola«³³. Typowi wychowawcy są z reguły kształceni na kierunkach nienauczyielskich.

Problem tożsamości zawodowej pedagogów-wychowawców wiąże się ściśle z wychowaniem i jego nowoczesnym ujęciem. Pedagogika jest przecież i przede wszystkim nauką o człowieku, a wychowanie – wspomaganie rozwoju osoby ludzkiej; powinno polegać na wspieraniu i aktywizowaniu rozwoju człowieka, uwzględniając jego potrzeby i preferowane wartości. Wychowanie jest interwencją w dialektyczny związek człowieka ze światem, „interwencją – jak to podkreśla Romana Miller – w proces socjalizacji, a jednocześnie także w proces rozwoju osobowości”³⁴.

Zagadnienie kształtu akademickich studiów pedagogicznych i przygotowania do pracy zawodowej wychowawców nie jest sprawą nową, ale obecnie, w okresie przełomu, wymaga nowych przemyśleń. Rodzą się więc pytania, które bardzo trafnie stawia A. Przeclawska³⁵:

- a) Kim dziś powinien być pedagog, aby odnalazł się w rzeczywistości XXI wieku? Jaką wiedzę i umiejętności powinien mieć, jakimi postawami się odznaczać? Jakie są pod tym względem oczekiwania instytucji praktyki, a jakie rozwiązania uczelni?

³³ J. Radziewicz, *Funkcja wychowawcy klasy – założenia i rzeczywistość*. Warszawa 1981, s. 8–9; por. także: I. Nowosad, *Funkcja wychowawcy klasy na tle zadań szkoły*. [W:] *Kompetencje nauczyciela wychowawcy*. Red. K. Ferencz i E. Koziół. Zielona Góra 2002, s. 21–23; J. Brągiel, *Przemiany modelu wychowawcy placówek opiekuńczo-wychowawczych*. [W:] *Model nauczyciela-wychowawcy w zintegrowanej Europie*. Red. S. Badory i D. Marzec. Częstochowa 1995, s. 167–169; Z. Kosyrz, *Osobowość wychowawcy*. Warszawa 2005, s. 93–96.

³⁴ R. Miller, *Socjalizacja, wychowanie, psychoterapia*. Warszawa 1981, s. 11.

³⁵ A. Przeclawska, *Kilka refleksji zamiast wstępu*. [W:] *Absolwent pedagogiki dziś, dz. cyt.*, s. 8–9.

b) W jakich instytucjach, w jakich dziedzinach życia społecznego są dziś obecni i powinni być obecni w przyszłości absolwenci pedagogiki? Czy w związku z przeobrażeniami cywilizacyjnymi, ekonomicznymi, politycznymi udział pedagogów w życiu społecznym będzie się zwiększał, czy raczej ograniczał?

Ważne jest też pytanie, jakie nowe powinności stoją przed nauczycielem-wychowawcą i jaki model jego kształcenia byłby zgodny z oczekiwaniami i standardami Unii Europejskiej. Absolwent pedagogiki musi „umieć odnaleźć się w rzeczywistości wychowawczej [...] musi być również dobrze przygotowany do tego, by tę rzeczywistość zmieniać zgodnie ze zdobytą wiedzą i zaakceptowanymi przez siebie wartościami”³⁶ – podkreśla A. Przeclawska. Problematyką tą łącznie z odpowiedziami na postawione w tekście pytania – zajmę się bliżej w kolejnym artykule na łamach „Studiów Gdańskich”.

Bibliografia

- Absolwent pedagogiki dziś. Perspektywa teorii i praktyki pedagogiki społecznej.* Red. E. Kozdrowicz, A. Przeclawska. Warszawa: Wyd. Akademickie „Żak” 2006.
- Bańka A., *Zawodownawstwo, doradztwo zawodowe, pośrednictwo pracy: psychologiczne metody i strategie pomocy bezrobotnym.* Poznań: Print-B 1995.
- Brańiel J., *Przemiany modelu wychowawcy placówek opiekuńczo-wychowawczych.* [W:] *Model nauczyciela-wychowawcy w zintegrowanej Europie.* Red. S. Badory i D. Marzec. Częstochowa: Wyd. Wyższej Szkoły Pedagogicznej 1995.
- Dobrowolska D., *Praca w życiu człowieka.* Warszawa: Instytut Wydawniczy CRZZ 1980.
- Domański H., *Rola klasyfikacji zawodowych w analizie struktury społecznej.* Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1985.
- Domański H., *Klasy społeczne, grupy zawodowe, organizacje gospodarcze: struktura społeczna w krajach rozwiniętego kapitalizmu.* Warszawa: PAN. IFiS 1991.
- Domański H., hasło „zawód”. [W:] *Wielka encyklopedia PWN.* Warszawa 2005, t. 30.
- Drévilleon J., *L'orientation scolaire et professionnelle.* Paris: Presses Universitaires 1966.
- Dzięcielska-Machnikowska S., *Socjologia zawodów w Polsce.* „Studia Socjologiczne” 1980, nr 4.
- Ferenz K., *Podejście metodologiczne w badaniach przydatności zawodowej.* „Prace Pedagogiczne” 1989, t. LXVI.
- Gałęski B., *Zawód jako kategoria socjologiczna.* „Studia Socjologiczne” 1963, nr 3.
- Gladding S., *Poradnictwo zawodowe – zajęcia wszechstronne.* Departament Poradnictwa Zawodowego i Szkolenia Bezrobotnych Urzędu Pracy. Warszawa: Elipsa 1994.
- Gorlach K., Wasilewski J., *Pozycja społeczna.* [W:] *Encyklopedia socjologii.* Komitet Redakcyjny pod przewodnictwem W. Kwaśniewicza. Warszawa: Oficyna Naukowa 2000, t. III.
- Holland J. L., *Przewodnik do planowania wykształcenia i kariery zawodowej.* Warszawa: Ministerstwo Pracy i Polityki Socjalnej 1994.
- Hughes E., *Men and Their Work.* Glencoe: Free Press 1990.

³⁶ Tamże.

- Kamiński A., *Studia i szkice pedagogiczne – Nauczycielskie normy etyczne*. Warszawa: PWN 1978.
- Kargulowa A., *O teorii i praktyce poradnictwa. Podręcznik akademicki*. Warszawa: PWN 2004.
- Kargulowa A., *Poradnictwo – doradca – poradnictwo zawodowe*. [W:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*. Red. T. Pilcha. Warszawa: Wyd. Akademickie „Żak” 2005, t. IV.
- Kończyk R., *Adaptacja społeczno-zawodowa młodych nauczycieli*. Warszawa: WSiP 1977.
- Korabiowska K., *Procedura badania przydatności do zawodu absolwentów szkół zawodowych*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wyd. PAN 1974.
- Kosyrz Z., *Osobowość wychowawcy*. Warszawa: Wyd. Pedagogium Wyższej Szkoły Pedagogiki Resocjalizacyjnej w Warszawie 2005.
- Koźuchowski L., *Koncepcja kształcenia pedagogów. Funkcje zawodowe a przygotowanie absolwentów uniwersyteckich studiów pedagogicznych*. Warszawa: PWN 1980.
- Krawcewicz S., *Rozważania nad etyką zawodu nauczycielskiego*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych: na zlec. Centralnego Ośrodka Doskonalenia Kadr Laickich Towarzystwa Krzewienia Kultury Świeckiej 1987.
- Miller R., *Socjalizacja, wychowanie, psychoterapia*. Warszawa: PWN 1981.
- Nowacki T., *Leksykon pedagogiki pracy*. Radom: Wyd. Instytutu Technologii Eksploatacji 2007.
- Nowacki T., *Zawodoznawstwo*. Radom: Instytut Technologii Eksploatacji 1999.
- Nowosad I., *Funkcja wychowawcy klasy na tle zadań szkoły*. [W:] *Kompetencje nauczyciela wychowawcy*. Red. K. Ferenz i E. Koziół. Zielona Góra: Redakcja Wydawnictw Humanistyczno-Społecznych UZ 2002.
- Przećławska A., *Pedagog – kim ma być, jak go kształcić?* „Kwartalnik Pedagogiczny” 1982, nr 1.
- Radzewicz J., *Funkcja wychowawcy klasy – założenia i rzeczywistość*. Warszawa: WSiP 1981.
- Reszke I., *O przydatności monografii zawodów*. „Studia Socjologiczne” 1971, nr 1.
- Słownik socjologii i nauk społecznych*. Pod red. G. Marshalla. Oxford 1998. Red. nauk. pol. wyd. M. Tabin. Warszawa: PWN 2004.
- Socjologia zawodów*. Red. A. Sarapata. Warszawa: KiW 1965.
- Szczepański J., *Socjologiczne zagadnienia wyższego wykształcenia*. Warszawa: PWN 1963.
- Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Kraków: Znak 2002.
- Sztompka P., *Pojęcie struktury społecznej. Próba uogólnienia*. „Studia Socjologiczne” 1989, nr 3.
- Wojtasik B., *Warsztat doradcy zawodu. Aspekty pedagogiczno-psychologiczne*. Warszawa: PWN 1997.
- Wojtyński W., *O kształceniu nauczyciela w Polsce i na świecie*. Warszawa: PZWS 1971.
- Woskowski J., *Socjologia wychowania*. Warszawa: WSiP 1983.
- Wybór zawodu*. Red. A. Jawłowska. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1987.
- Żebrowski J., *Społeczne uwarunkowania orientacji szkolnej i zawodowej we Francji*. „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego. Pedagogika” 1988, nr 18.
- Żebrowski J., *Zawód wychowawcy i kierunki jego specjalizacji*. Warszawa: WSiP 1991.
- Żebrowski J., *Współczesny nauczyciel-wychowawca i jego świat wartości*. „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość” 2007, t. IV.

Summary

Sociological aspects of the tutor profession and social position – achieving professional identity

The article discusses sociological aspects of the profession and social position in view of the emerging of the tutor profession. The text consists of three parts: 1. Profession and factors that shape it, 2. Social premises and criteria of the profession emerging and specialization, 3. Way of achieving tutors' professional identity.

The author discusses the social role of institutionalized education and the extended meaning of being a tutor as well as new roles of educators in the context of social needs. The concepts of tutor training with respect to job training for Pedagogy Studies undergraduates are also discussed. The author presents the typology of tutors, drawing special attention to emerging specialization and new job opportunities for educators – animators, and emphasises the ambiguity of the term 'tutor', 'educator'.